

VILÁG- TÖRTÉNET

7. (39.) évfolyam 2017. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **PÁLFI ZOLTÁN**
ÉSZAK-SZÍRIA ÉS AZ ÓASSZÍR KERESKEDELEM
- **SÁRKÖZY MIKLÓS**
ŠAHRWARĀZ DINASZTIÁJA SZÍRIÁBAN ÉS EGYIPTOMBAN
A 7. SZÁZAD ELEJÉN
- **HORVÁTH MÁTÉ**
SZÍRIA AZ ABBÁSZIDA ÉS A MAMLÚK URALOM KÖZÖTT
- **ZSIDAI ZSUZSANNA**
A SZÍRIAI PARTVIDÉK A KERESZTES HÁBORÚK UTÁN
- **DÉVÉNYI KINGA**
A DZSIHÁD AZ ISZLÁMBAN
- **SZEMLE**
BALOGH ÁDÁM, RUDOLF VERONIKA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

7. (39.) évfolyam 2017. 2.

TARTALOM

Asszíriától Szíriáig. A birodalmak hálójában	165
<i>Tanulmányok</i>	
Pálfi Zoltán: Észak-Szíria és az óasszír kereskedelem	169
Bácskay András: Lamaštu-ráolvasások és -amulettek az ókori Mezopotámiában	193
Tóth Anna Judit: Maiuma – egy szíriai ünnep a késő antikvitásban	215
Sárközy Miklós: Šahrwarāz dinasztiája Szíriában és Egyiptomban a 7. század elején. Egy szászánida tábornok levantei birodalma	235
Horváth Máté: Szíria az abbászida és a mamlúk uralom között	249
Zsidai Zsuzsanna: A szíriai partvidék a keresztes háborúk után. A felekezetek egymás mellett élése a mamlúk és az oszmán korban	267
Dévényi Kinga: A <i>dzsihád</i> az iszlámban. Egyéni vagy közösségi kötelezettség?	297
<i>Szemle</i>	
Társadalmi és gazdasági átalakulások a Balkánon a 18. század végétől a 20. század közepéig. Szerbia, Macedónia, Bosznia (Balogh Ádám)	325
Minden a kapcsolatokon múlik? (Rudolf Veronika)	330

Jelen számunkat Farkas Ildikó és Bíró László szerkesztette

Minden a kapcsolatokon múlik?¹

Robert Gramsch fizikatanulmányait követően fordult a történelem és a filozófia felé. Diplomája megszerzése után 1997 és 2001 között a római Német Történeti Intézet ösztöndíjas munkatársaként dolgozott. A késő középkori erfurti juristákkal foglalkozó doktori munkáját 2002-ben védte meg a jénei Friedrich Schiller Egyetemen. A most ismertetendő művet a szerző 2010-ben habilitációs dolgozatként nyújtotta be, témavezetőként, ahogy korábban is, Helmut G. Walter, a jénei egyetem professor emeritusa működött közre.

Gramsch eredeti célja a német interregnum (1254–1273) történetének revíziója volt új módszer felhasználásával, ám az interregnum kezdetének meghatározása – miként annak definiálása is – komoly nehézségekbe ütközött, így a kutatás súlypontja végül az előtörténetre esett. E koncepció szerint (VII.) Henrik római király 1235. évi letétele látszólag a Hohenstauf-uralom és II. Frigyes császár uralkodásának csúcspontját jelentette, valójában azonban a vég kezdetének tekinthető. A császár ugyanis királlyá koronázott és királyként regnáló fiát buktatta meg, komolyan megsértve ezáltal a király uralkodói jogait. Azontúl, hogy természetszerűleg megtépázta magának az intézménynek a tekintélyét, egyúttal veszélyes precedenst is teremtett – gondoljunk csak az ezzel párhuzamba állítható 1245. évi lyoni zsinat eseményeire. Az interregnum tulajdonképpen kettős királyságot jelentett, aminek strukturális előzménye az 1225 és 1235 közötti időszakban is megragadható, mivel II. Frigyes császár és a Német-római Birodalom fejedelmeinek harca a II. (Harcias) Frigyes osztrák, valamint stájer herceghez köthető konfliktussal vette kezdetét (végül Frigyes volt, aki egyedüliként egészen 1235-ig kitarított [VII.] Henrik mellett). Az 1246-ban német ellenkirállyá választott tüuringiai tartománygróf, Raspe Henrik támogatói pedig nagyrészt azok közül kerültek ki, akik már (VII.) Henrikhez is közel álltak. A régebbi kutatás ráadásul egyöntetűen Henrik ügyetlen politikájának rója fel a királyság meggyengítését, ami később II. Frigyes uralmának is a végét okozta.

Gramsch egy a szociológia tudományától kölcsönvett módszer, a hálózat kutatás segítségével térképezi fel a Birodalom egyházi és világi fejedelmeit, valamint a fontosabb városait összekötő pozitív, negatív, illetve semleges kapcsolatokat. A német kutatás egy része a lokális szereplőkre helyezve a hangsúlyt már korábban változtatott a korszak tanulmányozásának perspektíváján, mindeddig azonban csak a korai Stauf-időszak, elsősorban

¹ Gramsch, Robert: *Das Reich als Netzwerk der Fürsten. Politische Strukturen unter dem Doppelkönigtum Friedrichs II. und Heinrichs (VII.) 1225–1235*. Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2013. 456 p.

Oroszlán Henrik bukásának körülményei kapcsán alkalmazták sikerrel ezt a megközelítést.² A tárgyalandó mű is ebbe a trendbe illeszkedik, de módszere miatt túl is lép azon. Gramsch célkitűzése ugyanis kettős: egyrészt a network-kutatás matematikai-statisztikai metódusának alkalmazása, helyesebben alkalmazhatóságának bizonyítása és bemutatása a középkorra vonatkozóan, valamint (VII.) Henrik politikájának újraértelmezése az említett módszerrel feltárt új adatok és viszonyrendszerek segítségével.

A könyv első fejezetei a magyar viszonylatban szinte ismeretlen, a német történelemszakma által is csak az elmúlt évtizedekben megtapasztalt, az angolszász szakembereknél azonban már bevettnek számító módszerrel, annak történetével, alapfogalmaival és nehézségeivel foglalkoznak – a laikusok számára kissé száraz, nehézkes stílusban. A hálózatvizsgálat legitimitása nem kérdéses, hiszen segítségével olyan összefüggéseknek is nyomára bukkánhat a kutató, melyek fölött a források esetlegessége vagy tudósításaik elszórtsága miatt más esetben elsiklana. A struktúraelemzés és a történelmi magyarázatok között pedig a strukturális cselekvésemélet teremt kapcsolatot, melynek értelmében a fennálló hálózat ugyanúgy befolyásolja az abban szereplő *aktőröket*, ahogyan az *aktőrök* cselekedetei a hálózatot. Vagyis nem egy merev, hanem egy folyamatosan változó rendszerrel dolgozhat a kutató. A hálózat ugyan nem tudja érzékeltetni a dinamikus folyamatokat, az individuális érdekváltozásokat és más tényezőket, melyek befolyásolhatják egy-egy személy cselekedeteit, ám az eredmény, az új viszonyrendszer kiválóan megjeleníthető a segítségével. Történelmi jelentőséget viszont természetesen csak a történész értelmezésén keresztül kap.

A vizsgálathoz Gramsch létrehozott egy saját adatbázist, melyben az 1225 és 1273 közötti politikailag releváns cselekményeket és az ezek által létrejövő kapcsolatrendszereket tüntette fel. Az adathalmaz 153 politikai *aktőrt* tartalmaz, ezek közül a szerző 68-at emelt ki a hatalmi súlyuk és a konfliktusokban való részvételi gyakoriságuk alapján a Birodalom hálózatának modellezéséhez. A vizsgált időszak viszonyrendszerét a függelékben található 22 színes grafikai tábla (*Fabrtafel*) mutatja be évenkénti leosztásban, a nagyobb szövetségi csoportokat (*Cluster*) és a kisebb csoportosulásokat (*Kerngruppe*), valamint ezek egymáshoz való viszonyát is érzékeltetve. Az egyes *aktőrök* közötti viszony meghatározásánál nagy hangsúlyt helyez a középkorban alapvető fontossággal bíró vérségi és házassági kapcsolatokra – melyek belső konfliktus hiányában tulajdonképpen időben korlátlanak tekinthetők –, továbbá az elbeszélő forrásokban és oklevelekben megjelenő szövetségekötésekre és összeütközésekre, melyek időbeli hatótávolsága sokkal limitáltabb volt. Különleges fontosságot kapnak a különböző oklevelekben előforduló tanúnévsorok, valamint az időnként összehívott udvari tanácsban (*Hoftag*) való részvétel: a kutatás mai állása szerint ugyanis az egy időben való jelenlét, továbbá a tanúskodás pozitív kapcsolatra utal.

A következő három fejezet (VII.) Henrik uralkodását, pontosabban a regnálása során kialakuló azon konfliktusokat mutatja be, melyek szerepet játszottak a fejedelmi szövetségi rendszerek ki-, illetve átalakulásában, végigvezetve az olvasót a király és a császár szakításának mérföldkövein. Ennek során eddig rejtett összefüggésekre derít fényt, és több, a szakma által eldöntöttnek vélt kérdést vesz sikerrel revízió alá. Ilyen például Engelbert kölni érsek 1225. november 7-i meggyilkolása, melynek indítékát a német medievisztika eddig Köln túlzott megerősödésében és a szomszédos fejedelmek territoriális hatalmának korlátozásában látta. Gramsch a források átvizsgálását követően azonban arra a

2 Görich, Knut: Jäger des Löwen oder Getriebener der Fürsten? Friedrich Barbarossa und die Entmachtung Heinrichs des Löwen. In: *Staufer und Welfen. Zwei rivalisierende Dynastien im Hochmittelalter*. Hrsg. v. Hechberger, Werner-Schuller, Florian. Regensburg, 2009. 99–117.

következtetésre jutott, hogy a merénylők eredeti szándéka nem az érsek meggyilkolása, hanem elrablása volt, ami kísérteties hasonlóságot mutat II. Valdemár dán király 1223. évi elrablásával, mi több a hálózatelemzés tanúsága szerint mindkét esemény kapcsolatba hozható Lippe urával, Hermann-nal és szövetségeseivel, akik Engelbert halálának többszörös haszonélvezői voltak.

Ugyancsak új megvilágításban jelenik meg Marburgi Konrád 1231–1232. évi eretneküldözése, mellyel kapcsolatban eddig a rendkívüli kegyetlenség és az addig szokatlan terrorisztikus módszerek, illetve a mainzi érsek joghatóságának megsértése álltak a kutatás homlokterében. Konrád tevékenysége – mivel az általa eretnekséggel vádolt valamennyi nemes Blieskasten grófjának, Henriknek a rokonságához tartozott – egyértelműen kapcsolatba hozható a türingiai tartománygróf Mainz és Köln elleni offenzívájával.

A birodalmi *aktörök* viszonyrendszerének feltérképezése mellett a császár és a fia közötti szakítás két igen fontos és a konfliktus kimenetelét tekintve fatális elemére mutat rá a szerző. Ezek közül az első (VII.) Henrik házassága volt. Az 1225-ben nagykorúvá érett vőlegényjelöltért több hatalom is versengett, ám a választás végül I. Ottokár cseh király lányára, Ágnesre esett – legalábbis kezdetben. A cseh hercegnőt a házasságkötésig a korábbi ellenlábás, VI. Lipót osztrák herceg gondjaira bízta. Az osztrák történészek körében uralkodó felfogás szerint a császár nem sokkal később – ismeretlen okból – megváltoztatta akaratát, és Lipót lányát, Margitot választotta menyéül.³ Gramsch ezzel szemben egy kissé más, de rendkívül vonzó scenáriót vázol fel. Eszerint a korábban a cseheket támogató Lajos türingiai tartománygróf, Raspe Henrik bátyja és VI. Lipót kezdeményezésére változtatta meg II. Frigyes a szándékát, amit a császárnál tett látogatás előtt beszerzett pápai diszpenzáció is bizonyít. A korábbi kutatás elvetette ezt a lehetőséget, mert elfogadhatatlanul gyengekezőnek és befolyásolhatónak tüntette fel mind Frigyeset, mind pedig Henriket. Valójában erről az új eredmények fényében sincs szó, hiszen a felmerülő javaslatok és az azokat benyújtó csoportosulások támogatásáról a császár döntött, ráadásul e tranzakciók korántsem voltak egyoldalúak. A házassági terv megváltoztatásáért például a császár keresztes hadjáratának és a pápával szembeni érdekeinek támogatásával „fizettek” a Babenbergek és szövetségeseik. A kérdés új megvilágításba helyezése mellett Gramsch arra is rámutat, hogy a döntés Henrik feje felett született meg, mintegy az ő Ágnes melletti elköteleződésével szemben, ezért ez az esemény jelentette az apa és a fia közötti első törésvonalat.

A második elem a Wittelsbach-probléma. II. Frigyes jól kimutathatóan 1225 óta következetesen bajorellenes politikát folytatott, aminek I. Lajos bajor herceg birodalmi kormányzóvá (*Reichsverweser*) való kinevezése sem mond ellent, amely egyébként szintén a már említett türingiai tartománygróf kezdeményezésére történhetett. Ezzel szemben (VII.) Henrik egy 1229. évi rövid időszakot leszámítva – mely során a király „inkább űzött volt, mint hajtóerő” – egészen 1233-ig jó kapcsolatot ápolt a Bajor Hercegséggel. Ez az ellentét jelentette tehát a második töréspontot kettejük között.

Bár a könyv elsősorban a Német-római Császárság történetével foglalkozik, néhány magyar vonatkozású eseménnyel, elmélettel is találkozhat a kutató, melyek értékét ugyan csökkenteni, hogy Gramsch nem használta fel a magyar középkorkutatás eredményeit, mégis érdemes röviden kitérni rájuk. Elsőként a Német Lovagrend kiűzésével és VI. Lipót dinasztikus terveinek megvalósításával kapcsolatban merül fel II. András magyar uralkodó személye. Eszerint az 1225-ben zajlott grazi tárgyaláson, mely a korábbi osztrák-magyar nézeteltérést

3 Scheibelreiter, Georg: *Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren*. Wien, 2010. 302.

volt hivatott elsimítani, már szóba kerülhetett a rend kiutasításának gondolata, illetve a pápa emiatti rosszallása is, az ismét jó viszonyba került osztrák herceg és a magyar király pedig egy *quid pro quo* egyezséggel oldotta meg a problémát: II. András lett unokahúga, Csehországi Ágnes és (VII.) Henrik házasságának támogatásáról, míg VI. Lipót a Német Lovagrend pártfogásáról. Sőt, e felfogás szerint, az osztrák herceg még a pápát is meggyőzte a rend iránti segítség megvonásáról, ami megmagyarázná III. Honóriusz pápa június 12-i és július 15-i levele közti (feltételezett) véleményváltozást. Gramsch ugyanis úgy értelmezi az *Intellecto iam dudum* kezdetű bullában megfogalmazott, az elidegenített koronajavak visszavételét a Béla herceg uralma alatti területeken engedélyező passzust, mint felhatalmazást a Német Lovagrend kiűzésére. A bulla illetén értelmezése mindazonáltal teljességgel idegen a hazai kutatásban, már csak azért is, mert – mint ismeretes – Béla herceg csak 1226-ban került Erdély élére, vagyis a felhatalmazás semmiképpen sem vonatkozhatott a barcasági lovagok földjeire. Ezenfelül az ügyben később született pápai levelek is arról tanúskodnak, hogy Róma igazából sohasem nyugodott bele a történetekbe.⁴

Legközelebb 1233-ban bukkanak fel a magyarok a cseh–bajor és az osztrák–meráni csoportosulások összecsapásában. II. Ottó bajor herceg Ausztria elleni támadását II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceg eszerint egy morvaországi betöréssel bosszulta meg, amire válaszul I. Vencel cseh király nagybátyja, II. András betört Stájerországba és Ausztria területére. A magyar csapatok ténykedése Gramschnál egyetlen hadműveletté folyik össze, pedig a tudósító források két külön – egy stájerországi és egy későbbi Bécs környéki – betörésről számolnak be.⁵ Emellett az sem látszik egyértelműen bizonyíthatónak, hogy az osztrák herceg aszimmetrikus csapást akart volna mérni Bajorországra, hiszen a Cseh Királyság elleni hadműveletet 1232, de valószínűbb, hogy már 1231 óta tervezte.⁶

Utoljára 1235-ben tűnnek fel a magyarok a Rogerius által említett királyellenes összeesküvés kapcsán. Gramsch itt elfogadja az összeesküvés létét, és lehetségesnek tartja, hogy az osztrák herceg valóban kísérletet tett a császár meggyőzésére és a magyar korona megszerzésére. E lehetőségnek azonban maga Rogerius mond ellent, amikor közli, hogy az összeesküvők követét a feltételeiket tartalmazó levéllel együtt IV. Béla emberei elfogták,⁷ tehát az egész felajánlásra nagy valószínűséggel sor sem került.

Robert Gramsch munkájában teljes mértékben átértékeli (VII.) Henrik személyét és uralkodását. Az 1231. évi wormszi *Hoftag* alkalmával kiadott *Statutum in favorem principum* nem a király komoly meggyengülését és a fejedelmek diadalát bizonyítja, hanem sokkal inkább a Birodalom megváltozott erőviszonyaira reflektál, melyekhez – a bajor–kölni csoportosulást támogató és ezért alulmaradó – Henriknek is alkalmazkodnia kellett. Apa és fia 1232. évi cividalei találkozója ily módon szintén átértelmeződik: II. Frigyes korántsem volt abban a helyzetben, hogy minden hatalmától megfossa fiát, aki a következő években is komoly befolyással rendelkezett a német területeken. Henriknek tehát nem ügyetlensége

4 Barabás, Gábor: *Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts* (ca. 1198 – ca. 1241). *Päpstliche Einflussnahme – Zusammenwirken – Interessengegensätze*. Wien, 2014. 219–222.; *Magyarország története. I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely György. Bp., 1984. 1340.

5 Vö. *Annales Sancti Crucis*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. IX. Hrsg. v. Pertz, Georg Heinrich. Hannoverae, 1851. 627.; *Annales Claustroneoburgensis*. Uo. 637.

6 Vö. *Chronicon Przbikonis dicti Pulkava – Kronika Přibíka Pulkavy*. In: *Fontes rerum Bohemicarum*. V. Ed.: Elmer, Josef. Praha, 1893. 135.

7 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Szentpétery, Emericus. Bp., 1937–1938. II. 557–558.

vagy a fejedelmekhez fűződő rossz kapcsolata, de még csak nem is a vesztes fejedelmi csoportosulás támogatása miatt kellett megbuknia, hanem azért, mert II. Frigyes – felismerve az általa kreált kettős királyság rendszerének tarthatatlanságát – meg akarta őt buktatni. A császár sikerének titka tulajdonképpen a Birodalom belső viszonyainak szokatlan kiegyenlítetttségében keresendő, ami lehetővé tette számára a legfontosabb fejedelmek, dinasztiák, továbbá IX. Gergely pápa maga mellé állítását anélkül, hogy ellenfeleik Henrik mellett foglaltak volna állást. Ennek fényében felmerül a kérdés, hogy Henrik egyáltalán lázadt-e az apja ellen, amire Gramsch egyértelmű nemmel felel. A király tett ugyan lépéseket önvédelemből, de II. Frigyes apai és császári tekintélyét sosem kérdőjelezte meg, ahogyan a fejedelmekkel szemben sem lépett fel zsarnokian, legfeljebb támogatásukat kérte az igazságtalan vádakkal szemben. A Birodalom déli részein indított katonai akciói pedig egy lázadáshoz képest igen csak vérszegények voltak, így valószínűbbnek látszik, hogy Henrik csak belesodródott a lázadásba, és később ez a kép szilárdult meg a császári propaganda nyomán először a kortársak, majd a történészek körében.

Összességében nézve Robert Gramsch mindkét kitűzött célját sikerrel valósította meg: egyrészt bebizonyította, hogy a hálózatkutatásnak van helye a (német) középkorkutatásban, másrészt „megmentette (VII.) Henrik becsületét”, cáfolva, hogy a fejedelmek ellenében uralkodott volna, sőt olykor okosabban is bánt velük, mint II. Frigyes, regnálása pedig korántsem tekinthető pusztán hanyatlásnak vagy sötét foltnak a Birodalom történetében, tekintve hogy politikai célkitűzéseit a császár később lemásolta és megvalósította. A 2016-ban a Stauferstiftung tudományos Stauf-díját elnyert mű mind módszertani, mind elitkutatósi szempontból könnyen a Stauf-korszak történetének egyik alapművévé válhat.

Rudolf Veronika*

* A szerző mesterszakos egyetemi hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK).

CONTENTS

From Assyria to Syria: In Network of Empires	165
<i>Studies</i>	
Zoltán Pálfi: Northern Syria and the Old Assyrian Trade	169
András Bácskay: Incantations and Amulets against Lamaštu in Ancient Mesopotamia	193
Anna Judit Tóth: Maiuma – a Syriac festival in the Late Antiquity	215
Miklós Sárközy: The Šahrwarāz Dynasty of Syria and Egypt in the Early 7 th Century	235
Máté Horváth: Syria between Abbasid and Mamluk Rule	249
Zsuzsanna Zsidai: The Syrian Coastal Region after the Crusades	267
Kinga Dévényi: Jihad in Islam: An Obligation for the Individual or for the Community?	297
<i>Book Reviews</i>	
Social and Economic Transformations from the End of the 18 th Century to the Mid-20 th Century: Serbia, Macedonia, Bosnia (Ádám Balogh)	325
The Holy Roman Empire as a Network of Princes (Veronika Rudolf)	330

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624,
4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2017-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap